

LANDI BALÁZS*

A JOGELLENESSÉG, MINT EMBERI
MAGATARTÁSMÉRTÉK VÁLTOZÁSAI
A MAGÁNJOGBAN A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉTŐL
A SZÁZADFORDULÓIG

A jogászok, de különösen a magánjogászok között kevés a csendes, halk szavú, mégis szorgalmas és nagy munkabírású ember, aki ráadásul nem állítja, de még csak nem is gondolja magáról, hogy mindenhez ért! Tattay Levente csendes, halk szavú, mégis szorgalmas és nagy munkabírású ember, akinek több évtizedes elméleti/tudományos és gyakorlati jogász tevékenysége tanúsítja, hogy a nemzeti és az európai magánjog majd minden területére, összefüggésére nyitott és kíváncsi. Nem állít, nem kinyilatkoztat, de kérdez és kutat! Több évtizede foglalkozik a magánjoggal, de a mai napig képes örülni, élményszerűen felfedezni annak egy-egy belső összefüggését, logikai zártságát, vagy éppen ellentmondását.

Bár nem kizárt, hogy valóban hetven éves, lelkesedése, az új megoldásokra való nyitottsága alapján ezt mégis valószínűtlennek tartom!

Ugyanakkor más, a magánjogászok között 'szokatlan' tulajdonsága is van, ti. egészen emberi: megközelíthető, elérhető, vitatható, küzdelmes, olykor esendő, útkereső, közvetlen és megértő. Élénken él bennem az első érdemi találkozásunk, ami voltaképpen a Pécsi és a Pázmányos polgári jogi TDK két-három napos közös tanácskozása volt Pécsett. Tattay tanár úr valóban végig jelen volt, mégpedig velünk és köztünk volt jelen. Ott volt az utazáson, a TDK-előadásokon és -vitákon, a kiránduláson és az esti kikapcsolódáson. Meggyőződéssel állítom: nemcsak nem volt teher a jelenléte, hanem kifejezetten jól esett a figyelme, aktív jelenléte. Sőt, ami még ennél is meglepőbb, az volt a személyes érzésem, hogy ő is jól érezte magát közöttünk!

---

* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék.

Nagyon szeretném ellesni Tőle ezt a titkot: miként lehetséges, hogy a mai napig ezt az örömet, lelkesedést, jókedvet és nyitottságot sugározza a Hallgatók és a Kollégák irányába!

De ami a számomra legmeghatározóbb és legerősebb jellemvonása az Ünnepeletnek, az a hűség és a lojalitás, mégpedig ezen fogalmak őszinte és tiszta értelmében. Mélyen hatott rám az az egy-két olyan értekezéslet vagy vita, amelyben – megítélésem szerint – méltatlan, vagy éppen alaptalan bírálólat érte őt személyében, vagy szakmaiságában. Ilyenkor Tattay tanár úr sosem magát védte közvetlenül, hanem mindig a Kollégái, a Tanszék, a Hivatása érdekeit mérlegelte és képviselte.

Bár lassan két évtizede ismerem őt, csak másfél évvel ezelőtt voltam – több fiatal Kollégával együtt – Nála vendégségben, családi otthonukban. Fantasztikus volt látni és érezni, hogy ez a hűség és lojalitás otthonukban, Tattay Levente, mint férj és családapa életében is mennyire erős!

* * *

1. Ajánlás és témaválasztás

Tanulmányomban, melyet most az Ünnepeletnek ajánlok, egy másik, de szintén emberi magatartásmértéket vizsgálók, a jogellenességet. A jogellenesség, mint magatartásmérték alatt értem valamennyi olyan jogi értékelést kiváltó körülményt, amely alapvetően a régmúlt korok jogi, gazdasági, államszervezeti és társadalmi kulturális rendszereiben érdemben kapcsolódtak az emberi magatartás, mint jogviszonyokat létesítő, módosító jogi tény méréséhez, megítéléséhez. Vizsgálódásaimból kiderül, hogy „[...] a polgári jogi felelősség társadalomontológiai alapja: az alternatív választás lehetősége. A szubjektum hibája abban van, hogy a rossz alternatívát választotta. És teljesen mindegy, hogy ezt szándékosan, gondatlanul, vétkesen stb. tette, ha megvolt a lehetősége a választásra, ha másként is cselekedhetett volna, akkor felelős. A polgári jogi kártérítési felelősség megállapításának kiindulási pontja: a károkozás ténye. De a felelősség alapja annak a jogi normának a megsértése, amely a károkozást tiltja, tehát a jogellenesség. Így a felelősség problémája a vétkességről egy egészen más síkra terelődik át: nevezetesen nem arról van szó, hogy a károkozás hibás, vétkes volt, hanem arról, hogy a jogalany megsértette a károkozás tilalmának szabályát, s volt-e lehetősége annak elkerülésére, azaz választhatta-e a jogszerű magatartást, azt, hogy nem okoz kárt. Amennyiben a jogszerű és a jogel-

lenes alternatívája közötti választás lehetősége fennállt, a jogellenes cselekedetért a jogalany felelős.”¹ Tanulmányomban a magatartásmérték ezen választás ‘mikéntjének’ – funkcionalitás szempontján álló – jogi (erkölcsi) megfelelője, jelzője, vagyis ‘mértéke’.

A tanulmányom egyik megelőlegezett eredménye abban a felismerésben áll, hogy a jog és különösen a magánjog – mint kutatási tárgy – a nemzeti sajátosságokból fakadó eltérések ellenére sincs kötve a nemzeti korlátokhoz. A különböző nemzetek és korok jogrendszerei megoldásainak pusztá összevetése azonban még nem jogösszehasonlítás, az csak ezután kezdődik. Ha ugyanis a kutatás kimerülne a különböző jogi megoldások felsorakoztatásában, akkor az – Binder szavaival élve – semmivel sem lenne több, mint építőkövek öncélú összegyűjtése, hogy aztán hasznavehetetlenül egy halomban heverjenek. A jogösszehasonlítás elengedhetetlen része tehát a vizsgálódások eredményeinek kritikai szemléletmóddal és a jobbítás szándékával való feldolgozása, mert az összehasonlító jog elsődlegesen a jogtudomány megismerését szolgáló módszer és nem a konkrét jogtalálás útja.

Ez a funkcionalista szemlélet lendíti át kutatásomat a jogellenesség, mint emberi magatartásmérték hipotéziséből, a jogellenesség, mint emberi magatartásmérték tézisébe, átívelve az egymástól oly távoli jogi kultúrák és fogalmi rendszerek közötti valóságos különbségeket, lehetővé téve, hogy belefelelkezzenek az emberi magatartásmérték fogalmába. Így láttatni tudom, hogy a magyar jogtudomány és joggyakorlat több évszázadra visszatekintő, még tévedéseiben is gazdagító példatárát adja az értelmezési kísérleteknek.

Ezzel az eszmetörténeti visszatekintéssel kívánok az Ünnepeletnek jó egészséget és további eredményekben gazdag életutat!

2. A reformkor, mint a porosz vasúti törvény magyar nemzeti „előzménye”

A rendi (elő)jogokkal szemben – amely a közjogi és magánjogi elemeket, így az emberikmagatartásmértékre vonatkozó elvárásokat is gyakran kapcsolja össze ugyanazon intézmény keretében –, a reformkortól mutatkozik meg hazánkban a mind erőteljesebb és általános elvárás egy önálló, egységes és áruforgalom által inspirált magánjog iránt. Maga Széchenyi István „Hitel”, „Világ” és „Stádium”

¹ PESCHKA Vilmos: A kártérítési felelősség morális és etikai kiüresedése. In: (szerk.): *Ius Privatum Ius Commune Europae, Liber Amicorum Studia ferenc Mádl Dedicata*. Budapest, ELTE ÁJK, 2001. 217.

című írásaiban is döntően a tulajdon szabadságán álló, tőkés vállalkozásokra való áttérés legfontosabb elveit hirdeti meg egy modern Magyarország reményében. Ezzel útjára indult az a határozott és önálló törekvés, amely nyomán „a XIX. századi polgári jogrend – főleg amíg a gazdasági liberalizmus volt benne túlnyomó – lehetőleg különválasztotta a közjog és a magánjog intézményeit.”² Márpedig a liberális gazdaságpolitikát támogatta a reformkor ellenzéki politikusainak többsége is, így: Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Batthyány Lajos, Eötvös József. Végső soron ennek eredményeképp az 1839-1840. és az 1843-1844. évi, majd az 1848. évi országgyűléseken „szinte mindent elértek, ami az akkori körülmények között lehetséges volt”, s ennek értékét az sem csökkenti, hogy „bizonyos értelemben a politikai-jogi rendszert csupán hozzáigazították a gazdasági környezet teremtette helyzetéhez.”³ Ezeket, az egyes nyugat-európai államokhoz képest fél évszázaddal később bekövetkezett, így annál inkább várt és el nem vitathatóan lényegi változásokat⁴, azonban gyakorta és érthető módon túlzott jelentőséggel tüntetik fel: „A közjog és a magánjog szétválasztásával az állam kivonult a magánszférából, és az így relatíve önállósulni tudott vele szemben. [...] A magánjog a civil társadalom joga lett, a hatalom gyakorlása pedig kizárólag a közjog territóriumára. Ezzel megvalósult a szabadságnak az a feltétele, amelyet Montesquieu óta a magyar jogászok és politikusok is követeltek.”⁵ Pedig itt nem arról van szó, hogy – még ha több évtizedes késedelemmel is, de a maga szerves fejlődési útját bejárva – teljesebben volna ki hazánkban a felvilágosodás gondolatvilága a jog területén, mert egyfelől a vívmányokat döntően a bécsi abszolutista kormányzat hajtotta végre – nyilvánvalóan más szellemben, mint ahogy a 48-as törvények készültek –⁶, másfelől már jelent-

² SZLADITS Károly: *A magyar magánjog I.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1941. 20.

³ MEZEY Barna [szerk.]: *Magyar jogtörténet.* Budapest, Osiris, 1996. 115.

⁴ Vö. „Eddig tankönyveink a magánjogot többnyire nem a jogéletet szabályozó elvek és tételek; hanem a honlakosok egymás közötti jogait és kötelességeit tárgyozó törvények, szabályok és határozatok foglalatjának értelmezték; mi annak súlypontját a jogéletből a törvényhozásba teszi által. Így értelmezi azt az ausztr., ált. polg. törvénykönyv 1.§-a is. De már Unger József bécsi jogtanár ezen felfogás fonákságát megmutatván, helyesen mondja: „Das Recht tritt nicht als ein selbstständiger Hebel von aussen an die Lebensverhältnisse heran; sondern in den Lebensverhältnissen selbst liegt die Macht, welche sie zu Rechtsverhältnissen gestaltet.” (System des österr. allg. Privatrechts, I.köt. Lipcse 1856. 2. és 3., II.)” In: WENZEL Gusztáv: *A magyar magánjog rendszere I.* Pest, Atheneum, 1872. 3–4.

⁵ HORVÁTH Attila: *A Magyar magánjog történetének alapjai.* Budapest, Gondolat, 2006. 53–54.

⁶ Vö. pl. Tóth Lőrincz ügyvéd álláspontjával az úrbéri törvény kapcsán folytatott vitában: „Hisz nemcsak az 1836-ki, s 1840-ki törvények magyar alkotmányos törvények, hanem az 1848-ki törvény is az, mely a hűbéri viszonyokat s a jobbágytságot eltörölte; s nem ohajtanám, hogy a volt jobbágy azt higgye, hogy ezen jótéteményt nem a magyar törvényhozástól, nem

keztek az éjjeliőr állam válságtünetei Európa szerte⁷, és az ezekre adott megoldási javaslatoknak – szerencsére, és elsődlegesen a kibontakozó nemzetközi áruforgalom okán - nem állhatták útját a kiépülő nemzetállamok határai: „A legújabb jogfejlődés azonban, kivált a világháború alatt és után, ismét bővelkedik vegyes természetű alakulatokban. [...] A jogfejlődés irányzata a közjogi és magánjogi intézmények kombinációja és felcserélhetősége felé utal [...]”⁸ Ezt nevezzük a magánjog közjogiasodásának, amely „a klasszikus liberalizmus korának „lecsengésével” kezdődő és napjainkig is tartó folyamat.”⁹ Ez ugyanakkor nem egy kizárólagos és meghatározó mód nemzetközi indíttatásra érvényesülő irány a hazai (magánjogi) jogalkotásban, amit mi sem bizonyít jobban, mint az ország köz-javát és kereskedését gyarapító magányos vállalatokról szóló 1836. évi XXV. törvénycikk, amely hazánk közműveinek, köz- és vasútjainak fejlesztését volt hivatva előmozdítani. E törvény pedig még az utóbb mintaként használt és állított porosz vasúti törvényt is megelőzően kimondta, hogy az ilyen vállalatok – természetükre és különösen méreteikre figyelemmel – „[...] az akár véletlenül, akár hibából okozott károkért [...] rögtöni teljes elégtételt szerezzenek, s ezen felül hogy azok, kik szegénységök miatt a kárt megtéríteni nem képesek, ezen Törvény általhágására a büntetés elmaradásának reménységével magokat ne kecsegtethessék [...]”¹⁰ S bár e törvény kifejezetten hangsú-

---

a magyar arisztokrátiától, mely azon időben kizárólag gyakorolta a törvényhozást, s a volt jobbágyok irányában a legönzéstelenebb testvéri indulatot tanusította, hanem egyenesen az osztrák ministeriumtól, a civilisáció csalárd álarczát viselő rendszertől nyerte. Szükséges, hogy ez megemlítve s kitéüntetve, s a volt jobbágy e részben figyelmeztetve, és minden téveszmétől megőrizve legyen. (Helyeslés)”. In: RÁTH György [országbírói elnöki titkár, és az értekezlet jegyzője]: *Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861. 327.

⁷ Vö. „Az individuális liberalizmus (gazdasági szabadság; „laissez-faire” rendszer), a kereskedelem kifejlődésének legtökéletesebb léggömbje. A Kt. [az 1875. évi XXXVII. törvénycikk, a kereskedelmi törvényről] ennek a gazdasági irányeszmének a szolgálatába szegődött, ami teljesen érthető, ha figyelemmel vagyunk arra, hogy a liberalizmus a Kt. alkotásának idejében (a múlt század 60-as éveiben) élte fénykorát. [...] Ennek az irányeszmének azonban erős kinövéssei is jelentkeztek (a nagytőke felelőtlen politikai hatalma, a nyereség bálványozása, az üzleti tisztesség hanyatlása, a munkavállalók elnyomása, a kartelek és trösztök garázdálkodása, a kis- és középipar lezüllésztése, a mezőgazdaság érdekeinek háttérbe szorítása, stb.), amelyek kiváltották a reakciót és újabb gazdasági irányeszméket léptettek előtérbe. [...] Ezt bizonyítja, hogy a kultúrállamokban már a háború előtt is mindenütt öntudatosan bontakozott ki az állami beavatkozás (az intervencionizmus), amelyet csak fokozott a gazdasági életnek a háború alatt és után beállott megváltozása.” In: KUNCZ Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltó jog tankönyve*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó vállalata, 1938. 6–9.

⁸ SZLADITS i. m. 20.

⁹ LÁBADY Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1997. 22.

¹⁰ 1836. évi XXV. törvénycikk, 8. §

lyozta a vállalatok szigorú felelősségét még az alkalmazottakért is, azt mégsem tárgyalta a kibontakozó hazai magánjogtudomány, így végül feledésbe merült. Így a közel négy évtizeddel később, az 1874.évi XVIII. törvénycikk kapcsán sem szolgált hivatkozással: nem ismert, s ezáltal nem is tisztelt nemzeti jogi hagyományunkat könnyedén uralta el a porosz és német jog hatása.¹¹

3. A magatartásmérték tudatos, rendszerszemléletű alkalmazása Wenzel Gusztávnál

A polgári jogi jogegyenlőség, és a magánjog quasi jogági önállósodása mellett egy további új és a vizsgált témánk szempontjából jelentőséggel bíró fejlemény, hogy a magánjog tudományos felosztásának szokásos ötös felosztása, mint a pandektatudományból eredő történeti fejlődés – szintén közel fél évszázados késéssel – a 19. század második felében terjedt el a hazai jogtudományban: „Wenzel Gusztáv volt az első, aki 1863-ban megjelent tankönyvével az ötös pandektarendszert vezette be irodalmunkban. [...] Ezt a pandektarendszert fogadta el utóbb Suhayda, majd Zlinszky tankönyve is, amely utóbbiak e rendszert irodalmunkban állandósították.”¹²

Különösen érdekes – már csak az itt tárgyalt történeti előzményekre tekintettel is –, hogy Wenzel Gusztáv előszavában úgy határozza meg kutatásainak irányát, hogy „a fősúlyt fennálló jogunk érvényben lévő kútfőinek áttanulmányozásába kell helyezni. [...] azokat (ti.: a kútfőket) magukban véve volt szükséges egybefoglalni, s az elvi értelmezéseket és gyakorlati alkalmazhatóságukat tárgyzó eljárási módot kifejteni. Ez munkám első könyvének, vagyis az .n. joghermeneutikának tárgya.”¹³ Ezen célkitűzés, és a pandektatudomány ötös

¹¹ Vö. az 1874. évi XVIII. törvénycikk indokolása: „Az újabb időben nálunk nagyobb mérvű fejlődésnek induló személyforgalom szükségessé teszi ennél fogva ily törvény hozatalát. Ezen előbb említett szempontok voltak mérvadók a vaspályákban leggazdagabb államokban ily természetű kártalanítási törvények hozatalánál. Így keletkezett a vasutak hazájában Angliában a 9. és 10. biktoria cap. 93.-ik törvény, vagyis az ismeretes Lord Campbell-féle statute, mely a tárgyban több államnak mintául szolgált. Ezek az elvek voltak mérvadók az Ausztriában 1869. évi március 5-én kihirdetett törvény hozatalánál. Ezekre az egész Németországra kötelező erővel bíró 1871. június 7-én szentesített törvény alkotásánál éppen úgy volt figyelem, mint a jelen törvényjavaslat szerkesztésénél. Amint ezekből látható, a jelen törvényjavaslat gyakorlati iránya leginkább azáltal van kijelölve, hogy nem új, eddig ismeretlen alapelveket akar törvényeink közé felvenni, hanem célja az általános kártalanítási elv sikeres alkalmazását, a vaspályák sajtyszerűviszonyai mellett a külföldi törvényhozásnak e ténnyel tapasztalatai alapján a jog és a méltányosság fogalmainak megfelelőleg biztosítani.”

¹² SZLADITS i. m. 29.

¹³ WENZEL i. m. IX–X.

felosztása alapján Wenzel Gusztáv az általános rész körében külön nevesítve tárgyalja a személyek jogát, a dolgok jogát valamint a cselekmények és keresetek jogát. Ez utóbbi, a cselekmények és keresetek joga (*jus actionum*) körében pedig a jogi tények egy korai, de szintén a pandektisztika rendszerező felfogását tükröző csoportosítását adja: „Bármily eredetűek legyenek a magánjogok, mindeniknek keletkezéséhez oly tény kiváltatik, mely alapjául szolgáljon. Ez vagy személy cselekménye lehet, vagy jogügy, vagy egyszerű tény, mely akaratunktól független.”¹⁴ A cselekmények, mint a jogviszonyok alapjául szolgáló legfontosabb jogi tények körében kiemeli Wenzel Gusztáv, hogy „ezekben a cselekvő személyt és a cselekmény tényét külön kell tekintetbe vennünk. [...] A cselekvő személyben megkívántatik 1) akarattehetség, 2) az akarat eltökélése és 3) az akarat nyilvánítása.”¹⁵

Azaz itt találkozhatunk először jogpolitikailag a közjogtól elhatárolt magánjog, mint polgári jogi jogegyenlőségen alapuló önállósult jogág, dogmatikailag megkonstruált, rendsze szemléletű kategorizálásának tankönyvi példájával az emberi magatartások, mint a polgári jogi jogviszonyok keletkezését, módosítását és megszűnését eredményező legfontosabb jogi tény vonatkozásában.

A rendsze szemléletű felosztáson túl, további érdeme Wenzel Gusztávnak, hogy nemcsak érti, de érzékelteti is az objektíve és a szubjektíve jóhiszeműség közötti különbséget a jogellenes cselekmények körében: „Ezeknek [ti. a tiltott cselekmények általi jogsértések] néhányában pusztán az erőszak alkalmaztatása teszi az objectiv tényállásnak főrésztét; másokban ellenben, p.o. az álarczban (*larva*) és vértagadásban (*proditio fraterni sanguinis*), a cselekvőnek szándoka lényeges tényező. Ez utóbbiakban tehát a beszámítás kérdése igen fontos; névszerint a jó vagy rossz hiszem (*bona vel mala fides*), s a gonosz szándék (*dolus*) vagy hibás elvetés (*culpa*) másrésztben tünteti fel a tényállást.”¹⁶ Ezeket azonban, részben eltérő természetük ellenére is egy csoportba, a „tiltott cselekmények”, vagy másként nevezve „magánjogi bántalmak (*delicta juris privati vel delictum privatum*)” közé sorolja Wenzel Gusztáv, azzal az indokolással, hogy ezek alatt „azon jogellenes cselekményeket értjük, melyek nem csupán károsítást, hanem valóságos jogsértést eredményeznek, melyek mindazáltal sem gonosz szándéknál (*dolus*), sem a közrend és csend háborításánál fogva tisztí bünvád vagy keményebb rendőri fenyték tárgyává nem tétethetnek; hanem

¹⁴ Uo. 432.

¹⁵ Uo. 435.

¹⁶ Uo. 435.

a sértett fél magánkeresetere szolgáltatnak okot és alapot.¹⁷ Azaz miközben a tiltott cselekmények magánjogi hatásának megítélése kapcsán a beszámításra teszi a hangsúlyt Wenzel Gusztáv, eközben – szinte észrevétlenül, bár jól követhető ésszerűséggel – megkülönböztetést tesz a tiltott cselekmények és a – szintén jogellenes magatartáson alapuló – károsítások között. Ennek a különbségtételnek az alapja pedig egyszerre a jogellenes cselekményt tanúsító személy szándéka („az akarat eltökélésének indokai”) és a jogellenes cselekmény megvalósítása (különös tekintettel a védett jogtárgy jellegére és a cselekmény kivitelezésének módjára): „A károsítás módjához képest, meg kell különböztetni az egyszerű károsítást, mely egyéb jogsértést nem foglal magában, és azon kárt, mely egyszersmind bűnös tettel vagy magánjogi bántalommal jár.”¹⁸

Azaz annak következtében, hogy az emberi cselekmény, mint jogi tény értékelésénél külön-külön értékeli a cselekvő személyt és a cselekmény tényét, megkülönböztet egyszerű és quasi minősített károsítást. Arra figyelemmel ugyanakkor, hogy mindkét károsítást jogellenes magatartásra vezet vissza, a jogellenesség meglétét (mibenlétét) csak e két károsítás közös elemeiben lehet keresni. Ezek a közös elemek: „az akarat szabad eltökélése” (de nem annak indokai!), és „a károsítás” (de nem a kártérítés!). Az utóbbi vonatkozásában nem indokolt különösebb vizsgálódás, hiszen az általános magánjogi deliktum elve már korábban is fel-felbukkan a magyar jogéletben,¹⁹ amely alapján maga Wenzel Gusztáv is evidenciaként említi, hogy: „A kárnak legnevezetesebb magánjogi hatása az, hogy kötelmeknek képezi alapját.”²⁰ Az előbbi, „az akarat szabad eltökélése” tekintetében azonban érdemes kihangsúlyozni, hogy itt „az akarat eltökélésének teljes szabadsága okvetlenül megkívántatik” fordulat nemcsak valamely elvontan, a maga absztrakciós szintjén vizsgálandó feltételt jelent, hanem átfogja a magatartás/jogügylet célzatát is, hiszen „feltételezi az akarat szabad eltökélését és irányzatát tárgyára”²¹.

Ugyanakkor az előzőekben részletezett két közös elem egymáshoz való viszonyát – a fentiekhez képest – némi következetlenséggel rendezti Wenzel Gusztáv: „A károsítások beszámításához megkívántatik: 1) hogy valóságos károsítás

¹⁷ Uo. 285–286.

¹⁸ Uo. 270.

¹⁹ Vö. „Ezen szempontból nem csekély érdeklődéssel bír, hogy károsítás és kártérítés mint magában álló fogalom nálunk már a XV. század óta több országos törvényeinknek tárgya volt [...]; s hogy a Hármaskönyvben a károsítás kérdése egészen magában objective felfogás szerint fejtegettetik [...]”, in: WENZEL i. m. 271.

²⁰ WENZEL i. m. 270.

²¹ Uo. 436.

bekövetkezett legyen; 2) hogy a kárt nem egyedül a vétlen eset (casus) okozta, hanem olyan tény, mely e tekintetben valamely beszámításképes személy cselekményére visszavezethető; 3) hogy ezen cselekmény jogellenes legyen; 4) hogy az név szerint is így cselekvő személynek vétségül, azaz vagy vétkül (culpa) vagy álnokságul (dolus) felrovathassék; vagy különben 5) hogy valakinek a kár következtében nyeresége legyen.”²²

Az 1) feltétel egyértelműen beazonosítható: a kár megléte. A 2) feltétel az 1) feltétel egy fontos kiegészítése, amely a casus nocet domino elve alapján pontosítja, hogy a kár csak abban az esetben eredményezheti kötelmi helyzet létrejöttét, ha legalább két alany kerül egymással úgy kapcsolatba, hogy a károsító és a károsult személye eltér egymástól. Egyúttal azt is megállapíthatjuk, hogy az 1) és a 2) feltétel – Wenzel Gusztáv hermeneutikai felosztására figyelemmel – inkább a cselekmény tényéhez közelítő körülmények.

A 3) feltétel: az önállóan nevesített és magára a cselekményre vonatkoztatott jogellenesség, amely ez esetben kizárólag „az akarat szabad eltökélése” fordulattal azonosítható, mivel Wenzel Gusztáv a kárt külön nevesíti az 1) és részben a 2) feltételben, valamint külön szól „az akarat [szabad eltökélése és] irányzatáról” és részben „az akarat eltökélésének indokairól” a 4) és 5) feltételekben, azzal a megszorítással, hogy ez utóbbi két feltétel már inkább a beszámítás kérdését részletezi.

Ezt a feltételrendszert alapul véve pedig megállapíthatjuk, hogy a jogellenesség minősítése (megléte/mibenléte) a fentebb kiemelt két közös feltétel közül alapvetően mégis csak az egyikhez, nevezetesen „az akarat szabad eltökélése” fordulathoz kötődik, mellyel Wenzel Gusztáv ismételten – és ennyiben legalábbis a hermeneutikai célkitűzéseikhez következetesen – a cselekvő személyében fellelhető, illetve a cselekvő személyéhez köthető minősítésként/körülményként határozza meg a jogellenességet, amely így azonban egyfelől nem köthető a cselekmény tényéhez, másfelől nem azonosítható a cselekmény eredményével, a károkozással sem!

4. A „vétlen” magatartás, mint „porszem” megjelenése a magatartásmérték rendszerében

Mindez pedig különösen érdekes összevetésre ad lehetőséget, hiszen a fentebb írtakkal mind időben, mind térben párhuzamosan jelentkezett a 19. század

²² Uo. 271.

második felében a vétkességtől, s így látszólag a cselekvő személyétől is független veszélyes üzemek fokozott felelőssége iránti elementáris igény. A vasút, a gőzhajó, az autóközlekedés, és a nagyipari technológiák megjelenésével olyan újfajta és mindenkit érintő veszélyek álltak elő, melyeknek közös jellemzőjük, hogy a legcsekélyebb figyelmetlenség is igen súlyos következményekkel (károsítással) járhat. Márpedig a kártérítés mértéke az évszázadokon át tökéletesített vétkességi fokozatokhoz igazodott, s még a hazánkban érvényre jutó Osztrák Polgári Törvénykönyv rendelkezései szerint is, csak szándékosság és súlyos gondatlanság esetén kellett teljes kártérítést nyújtani.²³ A jogalkalmazás nehézségét pedig csak fokozta, hogy az így jelentkező veszélyforrások nemcsak minőségileg voltak újak, hanem tömegesen, folyamatosan növekvő mértékben jelentkeztek a mindennapi életben. A nagyüzemek esetében a technika bonyolultsága miatt a bizonyítási teher is megoldhatatlan problémát okozott a károsultaknak, de hasonlóképp nehéz volt találni egyéni felelősöket a nagyüzemekben belül, sőt az ilyen hibák – egyfelől tömeges előfordulásuk, másfelől személytelen mivoltuk okán – egyre kevésbé minősültek erkölcsi elítélést kiváltó magatartásnak.

Ezek következtében pedig a vétkességi kategóriák alkalmazhatatlanná váltak a veszélyes üzemek körében, amelyek közül a vasút volt az első, általánosan elterjedt és mindenki által szembetűnően sok károsítást okozó veszélyes üzem. Mindennek pedig az lett a következménye, hogy a polgári jogi jogellenesség, mint magatartásmérték fogalmának első – az előzőekben vázolt történeti és „quasi” jogellenesség-kezdeményekhez képest is – konkrét és kifejezett tudatosulása a magyar magánjogban érdekes módon éppen egy kivételes deliktuális felelősséggel, a vasút, mint veszélyes üzem fokozott felelősségének szabályozásával együtt jelentkezett. Ezzel pedig megindul a magyar szokásjogi fejlődésben az a folyamat, mely a vétkes felelősségnek egyre nagyobb érvényesülését nyitja meg a magyar magánjogban. A jogtörténeti és dogmatikai indok kézenfekvő: a vétkesség elve által uralt – bár magyar viszonylatban kodifikálatlan – deliktuális felelősségi alakzat lényegi tényállási eleme kiesik a veszélyes üzemi felelősség megjelenésével, amely amellet, hogy szükségképpen új, legitimáló – és a vétkességi elmélethez hasonlóan „domináns” – elmélet(ek) megalkotását teszi szükségessé, egyúttal ráirányítja a figyelmet a polgári jogi felelősség megállapításának egyéb, bár a vétkesség elvén alapuló felelősségi alakzatban is megtalálható, mégis kevésbé uralkodó (ennek megfelelően

²³ ABGB § 1324.: „In dem Falle eines aus böser Absicht, oder aus einer auffallenden Sorglosigkeit verursachten Schadens; ist der Beschädigte volle Genugthuung; in den übrigen Fällen aber nur die eigentliche Schadloshaltung zu fordern berechtigt.”

kevésbé is kidolgozott) tényálláselemeire. Így, mindenekelőtt, a vizsgálódások homlokterébe kerül a kár és az okozatosság, vagyis a cselekmény tényéhez köthető külső körülmények, de a jogellenesség, mint a cselekvő személyéhez köthető körülmény is előtérbe kerül, legalábbis az egységes felelősségi-rendszeralkotási igény lehetőségének, mint egyfajta kötelező jogtörténeti hagyomány fenntartásának reményében.

A kihívást ugyanakkor az jelenti, hogy a veszélyes üzemek esetében nagyon nehéz megtalálni a cselekvő személyében – Wenzel Gusztáv fogalomrendszerét használva – az akarattehetséget és az akarateltökélését, de még esetenként az akarat nyilvánítását is.

Az 1874. évi XVIII. törvénycikk, a vaspályák által okozott halál vagy testi sértés iránti felelősségről már az 1. §-ban rendelkezik a kárról és az okozatosságról: „1. § Ha valamely, habár a közforgalomnak még át nem adott vaspálya üzemnél valaki életét veszti, vagy testi sértést szenved, az ezáltal okozott káro-kért az illető vaspálya-vállalat felelős, kivéve, ha a vállalat bebizonyítja, hogy a halált vagy testi sértést elháríthatatlan esemény (vis maior), vagy egy harmadik személynek elháríthatatlan cselekménye, melyet a vaspályatársulat megakadályozni képes nem volt, vagy a megholtnak, illetőleg a sérültnek saját hibája okozta.”. Azaz a fenti törvény – a porosz vasúti törvényhez hasonlóan – az objektív felelősséget írja elő, kivételt teremtve a vétkességi felelősség főszabálya alól²⁴. Sőt, a berendezés hiányossága, mint tárgyi hiba, tekintet nélkül a tulajdonos szubjektív vétkességére, alapot nyújtott a tulajdonos felelősségre vonására minden olyan esetben, amikor nem tudta bizonyítani, hogy a bekövetkezett káresemény vis maiorra, harmadik személy elháríthatatlan közrehatására vagy a sértett hibájára vezethető vissza. De vajon miként rendelkezik, rendelkezik-e egyáltalán a törvénycikk (vagy még inkább a mögöttes jogalkotói szándék) a jogellenesség kérdéséről? Jogellenes-e a vaspálya-vállalat magatartása? És végső soron, lehet-e a jogellenesség, mint emberi magatartásmérték eszközével mérni és értékelni a „nem közvetlenül emberi személy” által tanúsított cselekményeket?

²⁴ Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy az 1874. évi XVIII. törvénycikk haladóbb lett még a mintául szolgáló 1871. évi Reichshaftpflichtsgesetz-nél is, amennyiben az csak a törvény 1. §-át vette át, de annak gyárakra, bányákra vonatkozó 2. §-át már nem. Ez utóbbi szakasz ugyanis csak abban az esetben állapítja meg a vállalat felelősségét, ha a baleset az alkalmazott hibájából következik be.

4.1. Emberi magatartásmérték ember nélkül?! – „segít” Moór Gyula és a jogi személy

Ez az a pont, ahol a felelősségi kérdés részben átfedést mutat megítélésünk szerint a jogi személy problematikájával: „Ha igaz az a régi tétel, hogy „omne jus hominum causa constitutum”, vagy a nagy Savignynek a mondása, amely szerint minden jog az emberek erkölcsi szabadságának az érdekében áll fenn, hogyan birhatnak akkor nem emberek is jogokkal? Ha igaz az, aminthogy igaz, hogy a jog „norma agendi”, cselekvési szabály, s hogy cselekedni csupán az ember képes, hogyan rendelkezhetnek akkor jogokkal nem emberek is? E kérdésekben rejlik a jogi személy problémájának a magva, e probléma különös érdekessége, de egyúttal legnagyobb nehézsége is.”²⁵ Moór Gyula maga adja meg a választ monográfiájában: „E kérdés megoldásánál tekintettel kell lennünk arra, hogy ha nagyban és egészében igaz is a hominum causa constitutum omne jus paroemiájában kifejezett tétel, mégis lehetnek olyan nagy közösségi érdekek, olyan magasabb személytelen célok, amelyeket igen nehéz volna egyes emberek érdekeire bontani széjjel. [...] Annak a személytelen érdeknek vagy közösségi célnak a kidomborítása – amelynek a szolgálatára a jog a jogi személyeket megalkotja és amely ezen esetben a szervi cselekvésként minősülő emberi cselekvések egységbefoglalásának vezérelvéül szolgál²⁶ – figyelmeztet bennünket arra is, hogy sok tekinteten igaza van a célvagyon-elméletnek és a Szászy-Schwarz-féle elméletnek, amelyek azt a célt, amelyet a jogi személy szolgálni hivatott, állítják felfogásuk homlokterébe.”²⁷ Bár Moór Gyula alapvetően kritikusan viszonyult mind a célelmülethez, mind az érdekelmülethez,²⁸ elismerő sorainak magyarázata valószínűleg abban a felismerésben keresendő, hogy „Szászy-Schwarz fejtegetéseiből kitűnik azonkívül az is, hogy ha az érdeket az érdekhordozótól elválasztandónak tekintette is, az akaratot maga sem tartotta az akarat hordozójától elválaszthatónak.”²⁹

²⁵ MOÓR Gyula: *A jogi személyek elmélete*. Budapest, M. Tud. Akadémia Jogtudományi Bizottságának Kiadványsorozata, 2. sz. 1931. 44.

²⁶ Vö. „Moór okfejtését leginkább [az érdekelmület] indirekt cáfolat[á]nak nevezhetjük. Eltérően tehát az érdekelmülettel szemben felhozott szokásos érvtől [...], a cáfolatot Moór nem egy konkrét jogalany, hanem egy konkrét alanyi jog szempontjából fogalmazta meg, a joggyakorlás kötöttségei helyett a gyakorolt jog által kijelölt személyekre kérdezve rá.” In: TERCSÁK Tamás: *A joggal való visszaélés*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2003. 53.

²⁷ MOÓR i. m. 321.

²⁸ Ld. részletesen: TERCSÁK i. m. 50–54.

²⁹ MOÓR i. m. 255.

A veszélyes üzemi felelősség körében kidomborított „közösségi cél” és „személytelen érdek” pedig nem más, mint a „magánjog [...] igazságá”-nak őszinte beismerése, amely „nem az akarat jutalmazásában vagy fenytetésében, hanem a gazdasági kiegyenlítésben áll, mely nemcsak a károsító szándékával, hanem a károsított kárával is számol [...]”.³⁰ Márpedig a vasúti közlekedéssel együtt járó fokozott balesetveszély, és az ebben esetlegesen érintett károsultak számának és az okozott kár mértékének mennyiségi növekedése indokoltta a vétkességtől, tehát az egyéni akarattól független felelősség megállapítása tényállásának megteremtését, így megnyitva az utat a jogosulatlan vagyoneletolódások kiegyenlítése előtt. A törvényhozói szándék tehát kettős: a károsult sérelmek könnyebb reparációja a bizonyítási teher megfordításával, s ezáltal prevencióként a vaspálya-vállalatok nagyobb fokú gondosságra készítése.³¹

Visszatérve ugyanakkor vizsgálódásunk szűkebb tárgyához és egyben az eredeti kérdésfeltevéshez: jogellenes-e a vaspálya üzem károkozó magatartása? Bár maga az 1874. évi XVIII. törvénycikk kifejezetten nem említi a jogellenesség fogalmát, de egyfelől megállapítja a vaspálya-vállalat kártérítési felelősségét, másfelől utaló szabályként a 11. §-ban kimondja, hogy a „Jelen törvény 1. §-ban nem érintett károk megtérítésére nézve továbbra is fennálló törvények, szabályok és gyakorlat követendő.” Mindezek, valamint a jog logikai zártságának az elmélete szerint,³² a jog akkor is beszél, amikor hallgat: amiről hallgat, az számára közömbös, vagyis mindent szabad, amit nem tilos; és fordítva, amikor emberi cselekvést ír elő, alanyi vonatkozásokat szabályoz: alanyi kötelezettségeket és jogokat teremt, amelynek jogi hatása, hogy e cselekvés véghezvitele következményeként valamely más emberi cselekvést ír elő jogi köteletség gyanánt. Mindezt a vizsgált tényállási esetre alkalmazva: ami tilalmazott (vaspálya-üzem körében történő károkozás), azt nem szabad, tehát jogellenes.

4.2. *Vétkesség és az ipari culpa – mentve a menthetetlent* (Reinitz József és Zlinszky Imre)

Hasonlóképpen érvel Reinitz József is, amikor a törvénycikk hivatalos indoklásával ellentétben – amely a bizonyítás nehézségét említi a vaspálya-vállalat

³⁰ SCHWARZ Gusztáv: *Ujabb magánjogi fejtegetések*. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia kiadása, 1901. 219.

³¹ Vö. Reinitz József szerint „a törvényhozók célja az egyén érdekeinek megvédése és ennek [...] csak a társadalom összességének érdeke szab határt.” In: REINITZ József: *A vaspálya felelőssége. Jogtudományi Közöny*, 7/1898. 52–53.

³² MOÓR Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*. Budapest, Filozófiai Könyvtár, 1923. II. 240–243.

vétkességi vélelmének felállítása indokál³³ –, vitatja, hogy a törvénycikk egyáltalán vétkességi vélelmet állítana fel. Meggyőződése szerint a kártérítési kötelezettség alapja kizárólag a törvényi rendelkezésből fakadó kötelem, amit tovább erősít az a körülmény, hogy a felelősség alóli mentesülés érdekében sem a vétkesség vélelmét kell megdöntenie a vaspálya-vállalatnak, hanem a vaspálya-vállalat és a bekövetkezett balesett közötti okozati összefüggés hiányát kell bizonyítania.³⁴

Mindezekkel összhangban Zlinszky Imre is „A tiltott cselekményekből származó magánjogi kötelmek” fejezetcím alatt tárgyalja a vasút fokozott felelősségét.³⁵ Saját megfogalmazása szerint: „tiltott cselekmény alatt a magánjog terén minden oly cselekmény értetik, mely által valaki más jogkörét törvényellenesen megsérti, s annak folytán magánjogilag felelőssé válik.”³⁶ Az ilyen cselekmények a kellékei: 1) a cselekmény ténye (befejezett volta), vagyis annak kísérlete még önmagában elégtelen; 2) „a cselekménynek tárgyilagosan (objectiv) jogellenesnek kell lennie [...], mert ha valaki jogával él, nem követ el tiltott cselekményt, habár másnak hátrányt okoz is”;³⁷ 3) a cselekmény beszámítható legyen annak tanúsítójának, mert „oly egyén, ki nem bir akaratképeséggel nem követhet el nékie beszámítható tiltott cselekményt”;³⁸ 4) a cselekvő akarata célzottan átfogja a tiltott cselekményt; 5) s végül a cselekvő előre lássa cselekményének törvényellenes eredményét. Azaz Zlinszky Imre – Wenzel Gusztávhoz hasonlóan – egyszerre érti, tárgyalja és végső soron értékeli a tilos cselekmények alatt a cselekvő személyét és a cselekmény tényét. Így elmosódnak a határok a kárkötelem léte (jogellenes cselekmény) és a felelősség (beszámítás) között, amely így tompítja például a veszélyes üzemi fele-

³³ Vö. az 1874. évi XVIII. törvénycikk indokolása: „[...] Sokkal bonyodalmasabb és nehezebb azonban a vaspálya kárpótlási kötelezettségét azokban az esetekben meghatározni, mikor üzeme folytán az ember halált vagy sértést szenvedett. Itt a kárpótlási igények megállapításánál tekintetbe veendő jogi mozzanatok oly sajátságosak és gyakran oly nehezen felismerhetők, hogy általános lett az a meggyőződés, hogy ezekre a sajátságos viszonyokra külön törvény hozatal szükséges. A felmerült nehézségek nem a kártalanítási alapelv lényegére vonatkoznak, hanem leginkább onnan eredtek, mivel az új közlekedési eszközöknél olyan mozzanatok merültek fel, melyeket a fennálló bizonyítási szabályok alkalmazása mellett bizonyítani, s így a bíró határozathozatala alá vonni nem lehet. A javaslat ennél fogva két alapelv megállapítására volt kiváló figyelemmel. Ugymint: 1. a kártérítésre kötelezett felelősségének terjedelmére; 2. a kártalanítási összeg megállapítását szabályozó eljárásra.”

³⁴ REINITZ (1898) i. m. 52–53.

³⁵ ZLINSZKY Imre: *A Magyar magánjog mai érvényében különös tekintettel a gyakorlat igényeire*. Budapest, Franklin-társulat, 1894. 577–578.

³⁶ Uo. 144.

³⁷ Uo. 145.

³⁸ Uo. 145.

lősség körében is kidomborodó dogmatikai és jogalkalmazási nehézségeket. Ezt a fogalmi pontatlanságot erősíti tovább, hogy Zlinszky Imre például csak a fenti feltételek maradéktalan teljesülése esetén tekinti a jogellenes cselekményt deliktumnak, amelynek további felosztása – a cselekvő akaratára figyelemmel – lehet dolus vagy culpa. Hasonlóan következtelen, így valószínűsíthetően nem tudatos a fogalomhasználat a „jogellenes”, a „tilos” és a „törvényellenes” kategóriák tekintetében is, amelyeket Zlinszky Imre szinonim fogalmakként használ, s mind a cselekményt, mind a cselekvő akaratát értékeli a vétkességre tekintet nélkül. Mindezeknek megfelelően Zlinszky Imre a vaspálya-vállalat által okozott károkért való felelősséget – a jogi tények csoportosítását alapul véve – jogellenes emberi magatartások körében tárgyalja, azonos magánjogi kötelemnek minősítve vele együtt az egykori hatalmasságokat (ölés és súlyos testi sértés; másnak szabadságtól való megfosztása; becsületsértés stb.), az egykori girás pereket (marhák általi károkozások³⁹), a szerzői jogbitorlást⁴⁰ vagy éppen az uzsora vétségét⁴¹.

Összességében helytálló tehát Marton Géza értékelése, miszerint: „Az »ipari culpának« (ahogy nevezték) ez a tana fél lábával tehát még a vétkesség gondolatára támaszkodott ugyan, hogy mentse az alapelvet, lényegében azonban már tárgyi felelősséget foglalt magában.”⁴²

³⁹ Nagyon érdekes utána gondolni, hogy Frank Ignác (FRANK Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban, I-II.* Buda, A Magyar Királyi Egyetem Betűivel, 1845. 699.) a más által okozott károk körében bár több helyütt foglalkozik az alkalmazott által, így közvetve okozott károk megtérítésével, sőt szinte teljeskörűen – normaszöveg szerint és szinten – ismerteti a mezei rendőrségről szóló terjedelmes 1840. évi IX. törvénycikket is, ez utóbbi körében azonban – tudatosan, avagy szándékatlanul – elmulasztja mind ismertetni, mind meghivatkozni a jelzett törvénycikk 28. §-át, s annak is e) pontját, mely szerint: „Egyébként a kártevő bitang marhának behajtása, vagy bírói kézhez átaladása, vagy legalább feljelentésének elmulasztása, nem különben abból eredő kölcsönös keresetekre nézve, továbbá is fennmarad a Hármaskönyv III-ik Részének 33-ik czíme, ugy az 1729:XLII-ik törvénycikkelynek rendelete.” Ezen utaló norma pedig igenis jelentős, hiszen három évszázad távlatából is beemeleli – s ezáltal közvetve és kimondatlanul részévé teszi – a 19. század közepi joggyakorlatnak a Hármaskönyv egyszerre felelősség alapító és felelősség korlátozó formulájának sajátos emberi magatartásmértékét. Ezért, s valóban csakis ezért érdekes, de sajnos megválaszolhatatlannak tűnő kérdésfeltevés, hogy vajon ennek említését tudatosan, avagy szándékatlanul mulasztja el Frank Ignác korszakos művében; különös figyelemmel arra a körülményre, hogy utóbb az Országbírói Értekezlet a polgári magánjog alaki része körében megállapított javaslatai szerint az 1840. évi IX. törvénycikket – annak 17. §-ában szabályozott „telektől elmozdítás” büntetésén kívül – hatályában – és változatlan tartalommal, tehát az emberi magatartásmérték Hármaskönyvben megfogalmazott fordulatával együtt – megerősíti.

⁴⁰ Ld. 1874. évi XVIII. és 1884. évi XVI. törvénycikkek.

⁴¹ Ld. 1883. évi XXV. törvénycikk.

⁴² MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség.* Budapest, Triorg, 1993. 92. pont.

5. Magatartásmérték újabb rendszere Schwarz Gusztávnál

Schwarz Gusztáv ugyanakkor a vétklen felelősségről szóló tanulmányában – alapul véve az 1874. évi XVIII. törvénycikk hivatalos indokolásában is megfogalmazott vétkességi vélelmet, valamint az azt feldolgozó magánjogi tankönyvek és egyéb tanulmányok, döntvények megfogalmazását – kifejezett kritikával ír minderről: „[...] fictiókkal takargatja itt csakugy, mint a magánjog számos más terén, a való tényállást, és csakhogy a maga alapelvét »poena sine fraude (dolo, culpa) esse non potest« (fr. 131. Pr. D. de V. S. 50. 16.) megmentse, vétkességet költ olyan esetekben is, melyeket elfogulatlan ítélet csakis a »vétklen felelősség« rovata alá sorozhat.⁷⁴³ Önnön igazolására példalózó felsorolását adja még azon római jogi tételeknek is, amelyek a vétkességre való tekintet nélkül mondják ki a felelősséget, s tesznek felelőssé olyan személyt, aki az okozott kárban „teljességgel ártatlan”, ezzel is hangsúlyozva, hogy „az elv: »quae sine culpa sunt a nulla praestantur« feldől és helyébe lép annak merő ellentéte: a vétklen felelősség elve.⁷⁴⁴ Egyúttal, már-már indulatosan kéri számon az őszinte beismerést a magánjog terén: „Mint mindenütt e tökéletlen világon, ugy itt is a cselekményt nemcsak az akarat, hanem az eredmény szerint is ítélik meg.⁷⁴⁵ Mindezek előrebocsátását követően, sőt még Zlinszky Imre tankönyvi besorolását is bírálva – amelyben a vaspálya-üzemek által okozott károkért való felelősséget a szerző a „tiltott cselekményekből származó kötelmek” címben tárgyalja – javasolja bevezetni a „vétklen tilos cselekményekért való felelősség” kategóriáját. Azaz ehelyütt Schwarz Gusztáv bevezeti a magánjogi jogellenesség, mint emberi magatartásmérték sajátos csoportosítását, amelyben különbséget tesz az objektíve jogellenes (vagyis a „vétklen tilos”) és a szubjektíve jogellenes (vagyis a „tilos”) cselekmények között. Ebben a dichotómiában az objektíve jogellenes („vétklen tilos”) magatartás független tanúsítójának esetlegesen szubjektíve is rendellenes tudatától vagy akaratától. A magatartás jogellenes minőségét itt a rendellenes eredmény, azaz végsős soron maga a cselekmény ténye objektíve keletkezteti: „A jogellenesség büntető célú következményei ily személyekkel szemben nem állnak ugyan be, mert a büntetés célja (vagy egyik főcélja) retorsio a jogellenes akarat ellen, megtörése vagy legalább meghajlítása a gonosz akaratnak – ahol pedig ily akarat nincs, ott a büntetésnek se oka, se célja. De a vagyoni jogi kiegyenlítés az akartnélküli embervagyonából is történhetik, és

⁴³ SCHWARZ i. m. 219–220.

⁴⁴ Uo. 219.

⁴⁵ Uo. 218.

tényleg a jogellenes (bár vétlen) cselekmény kártérítő következményei a cselekvőképtelen ember vagyont is érik. [...] Az örültnek, gyermeknek is vannak kötelességei, azaz a jog parancsai, tilalmai nekik is szólnak. Ha e kötelességnek eleget nem tesznek, jogellenességet követnek el, nem vétkes jogellenességet ugyan, mert magaviseletük nem hibás akarat következménye, de mégis (vétlen) jogellenességet.” mert „[...] a cselekvőképtelenre is áll a jogparancs: «térítsd meg a kárt, amelyet okoztál», noha e kötelezettségéről tudomása nincs és nem lehet.”⁴⁶

Vagyis ebben az esetben, a veszélyes üzemek körében a jog a magatartást kizárólag a tárgyi jog mércéjével méri, és nincs tekintettel a magatartás tanúsítójának, a cselekvő személyére, csak a cselekmény tényére. Azaz a jogellenesség, mint emberi magatartásmérték objektív jellege mögött itt önmagában a tárgyi jogszabályba, ti. a károkozás tilalmába ütközés áll. Ez azonban azt is megmutatja, hogy Wenzel Gusztáv által – hermeneutikai célkitűzésekre figyelemmel – kimunkált fogalmi rendszer („az akarat szabad eltökélése” és „a károsítás”) csak olyan mód tartható fenn, ha a jogellenesség, mint emberi magatartásmérték egyszerre, bár esetről esetre változó intenzitással köthető mind a cselekvő személyéhez, mind a cselekmény tényéhez is. Ugyanerre a következtetésre jutunk akkor is, ha összehasonlítjuk Schwarz Gusztáv által bevezetett felosztást („tilos” és „vétlen tilos”) Wenzel Gusztáv által javasolt felosztással („tiltott cselekmények”, vagy más néven „magánjogi bántalmak” és „károsítások”).

A szubjektíve jogellenes („tilos”) magatartás Schwarz Gusztávnál az elkövető akaratára koncentrál: „célja (vagy egyik főcélja) retorsio a jogellenes akarat ellen, megtörése vagy legalább meghajlítása a gonosz akaratnak”,⁴⁷ míg a „tiltott cselekmények” (vagy más néven a „magánjogi bántalmak”) alatt Wenzel Gusztáv szerint „azon jogellenes cselekményeket értjük, melyek nem csupán károsítást, hanem valóságos jogsértést eredményeznek, melyek mindazáltal sem gonosz szándéknál (dolus), sem a közrend és csend háborításánál fogva tisztí bünvád vagy keményebb rendőri fenyték tárgyává nem tétethetnek; hanem a sértett fél magánkeresetére szolgáltatnak okot és alapot.”⁴⁸ Ez utóbbi azonban nem szűkíthető le csak és kizárólag a hatalmaskodás eseteire, így több olyan közös területet is érint, mely alapja lehet az érdemi összehasonlításnak a „tiltott cselekményekkel”: „A magánjogi bántalmak fogalma a tulajdonképi büntettek

⁴⁶ Uo. 222–223.

⁴⁷ Uo. 222.

⁴⁸ WENZEL i. m. 285–286.

és rendőri kihágások nem kevésbé, mint az egyszerű károsítások fogalmától lényegesen különbözik; ámbar tényálladékát tekintve, sokszor büntetté vagy rendőri áthágássá fajulhat, néha pedig csupán kártételt foglal magában.⁴⁹ Ezen közös területek egyike, a Frank Ignáctól már említett 1840. évi IX. törvény-cikk a mezei károsításokról, mely a károsítás és a hatalmaskodás szabályait egymásra is reflektálva szabályozza, amennyiben a 39. §-ban kimondja, hogy a mezei károk megtérítésére rendelt szabályok felülírják a hatalmaskodásra vonatkozó korábbi szabályokat: „[...] a mezei károsítások alkalmával elkövetett erőszakoskodásokat nem a kisebb hatalmaskodási, hanem kétszeres kármentesítési, s azonkívül pénzbeli és fogsági, és illetőleg a »tettez arányzott« büntetéssel sújtja; egyszersmind azt rendelvén, hogy a mennyiken a mezei, a kerti, szőlőbeli, erdei, vagy közutakon és hidakon elkövetett károsításokra vonatkozó határozatai az addig fennállt törvényes rendeletekkel összeütköznenek, ezeknek ne legyen többé kötelező ereje.⁵⁰ Vagyis a károsítás alkalmával – akár még csak járulékos jelleggel is – elkövetett hatalmaskodás más szempont alá esik, bár a szándékosan okozott kár ez esetben is általában kétszeresen⁵¹ térítendő meg, azzal a megszorítással - mintegy visszaidézve a hatalmaskodás okán kiszabott „emberdíj” (homagium) és „bírság” (birsagium) történeti⁵² különbözőségét,⁵³ ti. az előbbi a sértett félnek járt, az utóbbi pedig a bíró és a sértett fél között került felosztásra –, hogy a kár egyszeri megtérítése a károsultat, a többi pénzbeli bírság pedig rendszerint az eljáró hatóságot illeti meg.⁵⁴ Azaz mind a „tilos” cselekmények”, mind a „magánjogi bántalmak” kategóriája alatt alapve-

⁴⁹ Uo. 286.

⁵⁰ Uo. 293–294.

⁵¹ Ld. 1840. évi IX. törvénycikk 8., 9., 10., 13., 14., 23., 32., 33., 35., 43. §§

⁵² Vö. „Másféleképen értjük a homagium-ot a közönséges használat szerint, és akkor nem egyéb, mint az emberölők pénzbeli büntetése, vagyis becsűje; mely abban áll, hogy az emberölők azon megérdemelt egyéb büntetéseken kívül, melyeket az emberölés miatt netalán elkövetett hatalmaskodásokért kiszabni szoktak, fejük becsűje szerint váltsák meg magukat azoktól, a kiket illet.” In: WERBŐCZY István: *Tripartitum* (Harmadik Rész – V. cím, 2. §). Budapest, Téka, 1990. 487–488.

⁵³ Vö. Melczer István, hétszemélynök, utóbb kir. személynök álláspontjával a régi Büntető törvény kapcsán folytatott vitában: „[...] az évek hosszu során maguk a bírák is félremagyarázatok által oly változásokat idéztek elő, melyekből már most kibontakozni alig lehet. Ezek sorába teszem én a homagiumot is, mely most a Verbőczy tanától csakugyan különbözőleg alkalmaztatik. A hajdankori törvényeink oly egyszerűen szépek, hogy azokért okunk nincs bárki előtt is pirulnunk; az idők folytán fölébök nőtt burján az, mi szépségüket eltakarja s miket a benemavatott irigy idegen nem érthet.” In: RÁTH (1861) i. m. 302.

⁵⁴ Vö. 1840. évi IX. törvénycikk 43. §: „Az okozott költségeknek és károknek egyszeres pótlása mindenkor a károst illeti; a hol azonban a kártétel a költségeknek egyszeres megtérítésén felül a kárnak kétszeres pótlásával rendeltetik fenyítettetni, a kárnak illy módoni másodszori megtérítése, úgy szintén a hajtópénznek másodszori megfizetése, valamint egyéb, jelen törvényszá-

tően a cselekvő személye, s csak járulékosan a cselekmény ténye kerül értékelésre: elsődleges célként hajlítja az emberi akaratot és csak másodlagosan szolgálja a vagyoni jogi kiegyenlítést.

A másik fogalmi páros: az objektíve jogellenes („vétkes”) magatartás, amelyet Schwarz Gusztáv szerint „nemcsak az akarat, hanem az eredmény szerint is ítélik meg.”⁵⁵, továbbá a Wenzel Gusztáv által megkülönböztetett „egyszerű károsítás, mely egyéb jogsértést nem foglal magában.”⁵⁶ E tekintetben legalább két körülmény óvatosságra int az összehasonlítás során: az egyik az, hogy Wenzel Gusztáv nemcsak nem szól külön a vasút fokozott felelősségéről, de általában sem tárgyalja a veszélyes üzemi felelősséget, mint a vétkességi elv által uralt felelősségi rendszer alóli kivételt; a másik pedig, hogy szintén Wenzel Gusztáv nem részletezi az „egyszerű károsítás” fogalmát, csak a „magánjogi bántalmakat” taglalja. Hasonlóképp visszafogottságra szorít a következtetések levonása terén az a körülmény, hogy sem Wenzel Gusztáv, sem Schwarz Gusztáv nem említ további kivételes felelősségi eseteket, mint például a kereskedelmi törvény 272. §-át, amely a kereskedelmi ügyekre nézve a teljes kártérítést írta elő enyhe (!) gondatlanság esetén is, tehát ilyen esetekben a kártérítésre jogosult a valóságos kárt és az elmaradt hasznot egyaránt követelhetette.⁵⁷ A fenti megszorításokra is figyelemmel megállapíthatjuk ugyanakkor, hogy a „vétkes”) és „egyszerű károsítás”) körében kevésbé a cselekvő személye, még kevésbé a védett jogtárgy (pl. személyiségi jogok, emberi élet, egészség stb.), mint a károkozás tilalma a meghatározó tényező: itt tehát elsődlegesen a cselekmény tényére koncentrál az emberi magatartásmérték.

6. Összegzés helyett – megszüntetve megőrizni a magatartásmértéket!

A jogellenesség, mint magatartásmérték fejlődése, mint láttuk, nem lineáris, de gyakran még csak nem is nyomon követhető; hol a bona fides fogalmából tör elő, hol a károsítás iránti osztársadalmi igény hatalmas sziklái alatt tűnik el bűvópatak módjára.

Nincs tehát semmiféle fejlődés? De igen, van.

---

kaszokban szabott pénzbeli bírságok – ide nem értve a 30, 31, és 37-dik §-nak kivételképpen rendeltét – a megyei vagy városi pénztárt fogják illetni.”

⁵⁵ SCHWARZ i. m. 218.

⁵⁶ WENZEL i. m. 270.

⁵⁷ HORVÁTH i. m. 331.

A magatartásmérték az idő múlásával, mint a városok is, valahogy mindig gyarapodott, önmagából azonban mindig is fenntart valami „ismeretlent”, ha másra nem is, akkor gondoljunk csak a dolgozatunkban – a vizsgált témára való koncentráció okán – is csak érintőlegesen tárgyalt jogági jogellenesség függetlenségére. Vagyis egyfelől ismeretlen marad, másfelől mégis megismerjük és kiigazodunk rajta. Nem mi alapítottuk, nem mi jósoltuk meg a polgári jogi felelősség rendszerében való szükségességét. De nem ismerjük e világi „tervezőit” sem, talán nincs is neki. Az említett jogtudósok csak a tárgyalt törvénytervezetek kidolgozói, de nem végrehajtói.

A különböző korok szabályait sorra véve tisztelettel, ugyanakkor kritikus szemmel próbáltam meg kifejtetni álláspontomat. Ezt azonban nehezítette, hogy a jogellenesség szabályozásában keveredő rend és rendetlenség (mondhatnánk: a jogalkotó jogi műveltségének és műveletlenségének egyvelege) folytán kevés az olyan elem, mely minden vitán felül áll.

Ma már elmondhatjuk, hogy a „műveletlenség” hosszú és töredezett korszakának vége, másfelől az sem lehetséges, hogy elhárítva a feladatot megfutamodjunk. Meg kell próbálni, fel kell tehát vállalni a szabályozást, a jogellenesség, és ezen keresztül a deliktuális felelősségi rendszerhez fűződő meggyőződéseink érvényre juttatását, akár annak tudatában is, hogy tévedéseket követhetünk el.

A jogellenesség, mint magatartásmérték ugyanis – mint azt az ezzel kapcsolatos jogelmélet és joggyakorlat is mutatja – egyszerre „tervezett” és „természetesen növekvő, fejlődő” jogintézmény.

Létjogosultsága és jelentősége mind a magánjog tudományát, mind a magánjog gyakorlatát tekintve vitán felül áll. A jövőre nézve minden más állítás a futurizmus körébe tartozna, hiszen a múltba tekintve nem ismerhetjük a jövő generáció jogalkotóit (tervezőit) és (a „természetes fejlődéséért felelős”) jogalkalmazó/jogot nem alkalmazó embereit; a múlt pedig már megmutatta, hogy a jogellenesség, mint magatartásmérték sem örökös részese a szintén nem örök és változatlan jogrendnek.

Itt idézném fel Subosits István⁵⁸ egy – kiadásban meg nem jelent – kéziratának részletét, melyet ő a fogalmak saját tudományterületén való eluralkodásáról írt, s melyet jelen írás mottójául is választottam: „Egy-egy tudomány szakszókészlete nem válhat hermeneutikai kérdéssé, az értelmezés tudományává, már csak azért sem, mert végső fokon nem a szavak következtében töké-

⁵⁸ Subosits István (1929–2009), a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Fonetikai és Logopédiai Tanszékének alapító tanszékvezetője, főiskolai tanár.

letesednek a dolgok, hanem a dolgok következtében a szavak. Mielőtt tehát szavakat használnánk, az értelmükbe kell belefeledkeznünk.”

Vajon belefeledkeztünk-e már az emberi magatartásmérték fogalmába? Igen. A magyar jogtudomány és joggyakorlat több évszázadra visszatekintő, még tévedéseiben is gazdagító példatárát adja az értelmezési kísérleteknek. Vajon hasznosítottuk-e ezen eredményeket a fogalmaink tökéletesítésére? Igen, de csak részlegesen. Végül: vajon meghagyjuk-e magunknak a fogalmaink további tökéletesítésének lehetőségét a kodifikációt követően, ha azokat jelen tartalmukkal és pontosított (szűkített) nyelvi megjelöléssel bízzuk a jogalkalmazás további hermeneutikai kísérletezésére, hogy azokat ugyanezen fogalmi koordinátarendszerben és fogalmi készlettel értelmezze és fejlessze tovább? Reméljük igen, mert hiszen – amint azt szintén megmutatta már a jogtörténet – egyetlen kódex sem lehet „csak a hatályos jogot konzerváló törvénytű, de épp úgy nem akarhat mindenáron forradalmian újítani ott is, ahol az élő jog gyakorlata már tartósan bevált megoldásokat alakított ki. Aurea mediocritas!”⁵⁹, ami akár még ösztönzőleg is hathat a jogintézmények, s általuk a fogalmi készletünk mihamarabbi tökéletesítésére.

---

⁵⁹ VÉKÁS Lajos: *Az új Polgári Törvénykönyv elméleti előkérdései*. Budapest, Hvg-Orac, 2001. 28.